

DOI 10.32626/2309-2254.2024-44.25-38
УДК 94(477.43-21)«1897/1918»:791

КОПИЛОВ Сергій – доктор історичних наук, професор, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, індекс 32300, Україна (kopylov@kpnu.edu.ua)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3634-5276>
Researcher ID ABG-4518-2020

KOPYLOV Sergiy – Doctor of Historical Sciences, Professor, rector, Kamianets-Podilskiy Ivan Ohiienko National University, 61 Ohiienko Street, Kamianets-Podilskiy, index 32300, Ukraine (kopylov@kpnu.edu.ua)

БАБЮК Дмитро – аспірант кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, індекс 32300, Україна (chester1@i.ua)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7589-2053>

BABYUK Dmytro – PhD-student of the Department of World History of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohiienko National University, 14 Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskiy, index 32300, Ukraine (chester1@i.ua)

Бібліографічний опис статті: Копилов, С., Бабюк, Д. (2024). Кінематограф у Кам'янці-Подільському (1897-1918 рр.): поява та етапи розвитку. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (44), 25–38.

КІНЕМАТОГРАФ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (1897-1918 рр.): ПОЯВА ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати появу й розвиток кінематографу в Кам'янці-Подільському впродовж 1897-1918 рр. **Методологічною основою** є принципи історизму і наукової об'єктивності, соціокультурний і хронологічний метод, методи аналізу й синтезу, історико-порівняльний, іконографічний, іконологічний, формально-стилістичний та ін. **Наукова новизна** зумовлена віднайденням та атрибуцією хронікальних кінофільмів і їхніх фрагментів, що були відзняті в Кам'янці-Подільському в перші два десятиріччя ХХ ст., а також введенням їх до наукового обігу. **Висновки.** Статус Кам'янця-Подільського як адміністративного центру Подільської губернії, що знаходився на російсько-австрійському порубіжжі, дозволяв впроваджувати в місті найсучасніші технічні відкриття й пристрої, що також було характерним для Києва й Одеси. Створена і запатентована в 1895 р. у Франції технологія кінематографу в 1896 р. була продемонстрована в Одесі, а в 1897 р. завдяки ініціативі та зусиллям фотографа М. Грейма з'явилася у Кам'янці-Подільському. На жаль, перший відзнятий ним фільм вважають на сьогодні втраченим. Більш плідною була діяльність його молодшого колеги С. Гіллера, який напередодні світової війни відзняв у Кам'янці-Подільському та

його околицях десяток документальних фільмів, що демонстрували в кінотеатрах міста. У роки Першої світової війни в місті були відзняті документальні кадри австрійськими військовими операторами, також на кінематографічному полі продовжили працювати брати Сруль і Абрам Гіллери. Важливе значення мають відзняті С. Гіллером документальні кадри, присвячені подіям урочистого відкриття 22 жовтня 1918 р. Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету.

Ключові слова: кінематограф, кінохроніка, Кам'янець-Подільський, фотограф, Михайло Грейм, Сруль Гіллер, університет, атрибуція.

CINEMATOGRAPHY IN KAMIANETS-PODILSKYI (1897-1918): EMERGENCE AND STEPS OF DEVELOPMENT

Abstract. *The goal of the research is to analyze the history of emerging and development of cinematography in Kamianets-Podilskiy in 1897-1918. A number of principles, such as historicism, scientific objectivity, socio-cultural and chronological, analysis and synthesis, historical-comparative, prosopographic, iconographic, iconological, formal-stylistic and other methods were used as the methodological basis. Scientific novelty of the research is conditioned by finding and attribution of chironical films and their fragments, filmed in Kamianets-Podilskiy during the first two decades of the XX century, as well as their introduction into scientific circulation. Conclusion.* *The status of Kamianets-Podilskiy as an administrative center of Podillya governorship, located on the Russian-Austrian border, permitted to implement the most advanced technical discoveries and devices, which were typical for Kyiv and Odesa. The cinematographic technology, which was created and patented in 1895 in France, was presented in 1896 in Odesa and in 1897 it was presented in Kamianets-Podilskiy by virtue and efforts of a photographer M.Greim. Unfortunately, the first film shot by the later is nowadays considered lost. The work of his younger colleague, S. Giller, is believed to be more fruitful, as he made a dozen of films about Kamianets-Podilskiy and its suburbs shortly before the World War I; the films were demonstrated in the cinemas of the city. In the early years of the World War I Austrian military operators have made a number of documentaries. Cinematographic work was continued by the two brothers, Srul and Abram Gillers. S. Giller's documentaries, devoted to the grand opening of Kamianets-Podilskiy State Ukrainian University in October, 22, 1918.*

Key words: cinematography, film, archive, news films, Kamianets-Podilskiy, photographer, M. Greim, S. Giller, art, University, attribution.

Постановка проблеми. Поява кінематографії та кіномистецтва спричинили зміну культурних епох, утвердивши в якості ключового культурологічного чинника «велику кінематографічну ілюзію». Загалом становлення і розвиток кінематографії у країнах Європи було предметом ґрунтовних досліджень, але в більшості з них майже не висвітлювався процес зародження кінематографу в найбільших містах України на зламі XIX-XX ст. Водночас, розвиток українського кіномистецтва в міжвоєнний період проаналізовано в працях Б. Бреста «Історія українського кіна» (1962 р.), Л. Госейка «Histoire du cinema Ukrainien» (2001 р.), В. Ілляшенка «Історія українського кіномистецтва» (2004 р.).

Аналіз джерел та останні дослідження. Початковий етап розвитку кінематографу в Кам'янці-Подільському фрагментарно описали О. Будзей, А. Задорожнюк, В. Міняйло, І. Паур, І. Підгурний та ін. У рукописі краєзнавця

В. Міняйла «Кінотеатр імені Войкова» розглянуто історію одного з найстаріших кінотеатрів міста, а А. Задорожнюк на матеріалах газети «Подільнин» за 1910-1911 рр. проаналізував діяльність і репертуар кінотеатрів в адміністративному центрі Подільської губернії. Зауважимо, що науковці та дослідники-аматори комплексно не вивчали становлення й розвиток кінематографу як процес, не аналізували відзняті в місті на початку 1900-х рр. кінофільми.

Метою статті є аналіз, на підставі віднайдених архівних джерел і документальних кінострічок, різних авторів, що були відзняті в Кам'янці-Подільському в 1897-1918 рр. й зафіксували різні сфери життєдіяльності його мешканців і жителів передмість, процесу зародження й розвитку кінематографу в адміністративному центрі Подільської губернії.

Виклад основного матеріалу. Кінематограф вважають одним із важливих видів мистецтва новітньої доби, технологія якого передбачала фіксацію рухомих видимих об'єктів. Завдяки цьому митці могли фіксувати дійсність у русі з усіма деталями й дрібницями, що були невидимими й непомітними на фотографічних знімках. Спочатку кінематограф розглядали як розвагу й лише згодом його починали сприймати сучасники як мистецтво й вид професійної діяльності. Сьогодні у ньому розрізняють такі жанри: документальний, що передбачає фіксацію знакових подій, художній – втілення у рухомих образах мистецьких або літературних творів, мультиплікаційний – фіксація на кінострічку графічних об'єктів або ляльок, що приводяться у дію за допомогою анімації, науково-популярний – демонстрація в комбінації трьох вищезгаданих жанрів.

Винахідниками кінематографу вважають братів Луї та Огюста Люм'єр, які 13 лютого 1895 р. в Парижі отримали патент на свій винахід, у якому він був названий «апаратом, призначеним для отримання і розглядання зображень» (К 80-літтю изобретения кинематографа, 1975, с. 64). Їхній перший кінематографічний фільм «Прибуття поїзда на Ліонський вокзал Парижу» був представлений 150 глядачам в липні 1895 р. в одному з кафе, що на той час були центрами громадського і культурного життя столиці Франції, а наступного року показано в багатьох містах Європи. У 1895 р. брати Люм'єр у розлогій статті у французькому науковому журналі докладно описали свій винахід (*Le cinématographe de mm. Auguste et Louis Lumière*, 1895, р. 633–636). Так кінематограф здобув популярність серед громадян багатьох країн світу.

Одеса стала першим українським містом, у якому 18 серпня 1896 р. відбулася демонстрація однієї з кінематографічних стрічок. Беззаперечним є внесок у розвиток кінематографу українських винахідників: механіка Й. Тимченка, який сконструював власний пристрій для створення кінофільмів, що не здобув популярності, та харківського фотографа А. Федецького, який у 1895 р. відзняв окремі види Харкова (Госейко, 2005, с. 7–13).

На сьогодні не визначено дату появи кінематографу в Кам'янці-Подільському, що підтверджувалася б відповідними документами. Відтворити ж хронологію подій дозволяють віднайдені в Інституті рукопису НБУ

НАН України листи кам'янецького фотографа М. Грейма до історика-нумізмата та археолога К. Болсуновського. У листі від 22 листопада 1896 р. М. Грейм аналізує вищевказану статтю французьких винахідників та інформує про намір влаштувати «цікаву розвагу для відвідувачів» із демонстрацією кінематографу задля чого впродовж шести місяців листувався з Люм'єрами. Він також вказує вартість кінематографічного апарата – 3000 рублів, акцентує, що має намір «представити образи із життя простих людей, як вони працюють в полі, їхні танці... як приклад живої етнографії, яка доповнює картки в альбомі» на київській виставці (Київська сільськогосподарська та промислова виставка 1897 року, численні павільйони якої розташовувалися на схилі Черепанової гори попід госпіталем і прилеглому просторі біля Жилянської вулиці – авт.). Як зазначав у листі М. Грейм, він мав намір відзняти на кіноплівку «танці подолян, лани бессарабські, молдован і циган, які ними мандрують», а в найближчому українському селі відзняти дівчат і хлопців, що танцювали» (ІР НБУВ, ф. 237, спр. 65, арк. 2–3). Апарат для зйомки фільмів він отримав, імовірно, навесні 1897 р. і невдовзі відзняв кілька запланованих сюжетів, про що 30 червня інформував колегу своїм листом. Водночас він писав, що «був змушений відправити кінематографічні плівки аж у Ліон» (ІР НБУВ, ф. 237, спр. 64, арк. 1–3), що зумовлювалося необхідністю їх проявлення і монтажу через відсутність у Кам'янці-Подільському та інших містах Правобережної України відповідних фахівців, хімічних реактивів, пристроїв. Зрештою, ім'я М. Грейма знаходимо серед учасників київської виставки 1897 р. (Киевская сельско-хозяйственная и промышленная выставка 1897 года и ее участники, 1898, ч. II, с. 68), де вказано, що його було нагороджено малою срібною медаллю наукового відділу цієї виставки. Відсутність згадки про демонстрацію кінематографу підтверджує нездійсненність його планів на демонстрацію фільмів, відзнятих у Кам'янці-Подільському, селах Поділля та Бессарабії. Очевидно, Грейм вимушений був замінити кінематограф демонстрацією фотографічних робіт, які відносились до «класу 79» згаданого вище наукового відділу виставки (Киевская сельско-хозяйственная и промышленная выставка 1897 года и ее участники, 1898, ч. II, с. 19). На жаль, доля описаних кінематографічних стрічок є невідомою.

Новий етап розвитку кінематографу в Кам'янці-Подільському пов'язаний з діяльністю місцевого фотографа Сруля Гіллера, який станом на 1910 р. мав дозвіл Подільського губернатора за №11973, що дозволяв йому займатися кінематографом у місті (РГИА, ф. 2067, оп. 1, спр. 3033, арк. 96, 98). За інформацією сучасного дослідника, упродовж 1910-1911 рр. він встиг відзняти 7 документальних кінематографічних стрічок, зокрема у 1910 р. – «Види м. Кам'янця», «Закладка будівлі в губернській земській лікарні в Кам'янець-Подільську», «Парад Українського полку на Соборній площі», «Урочисте піднесення св. Ікони гарнізону міським головою г. Туровичем 21 жовтня ц. р. в присутності начальства и високоповажних осіб міста и маси публіки»; у 1911 р. – «Освячення храму в Покровському монастирі», «Польоти [авіатора] Уточкіна з пасажирами

в Кам'янець-Подільському», «Свято 1-го лінійного генералу Вельмінова полка – урочистий парад військ») (Вишне夫斯基, 1996, с. 67–116).

Водночас реклама газети «Подільнин» засвідчує, що С. Гіллер був творцем інших кінострічок, більшість з яких створювалася на замовлення підприємця Ш. Зінковського для їх демонстрації в кінотеатрі «Ілюзион». З 22 по 29 листопада 1910 р., наприклад, у цьому закладі для перегляду пропонували такі фільми: «Перший раз у Кам'янці», «Місцеві знімки: Види м. Кам'янця (Поштова вулиця)», «1-й парад Українського полку на Соборній площі», «Храмове свято в Губернській земській лікарні», «Урочисте піднесення св. Ікони гарнізону миськом головою г. Туровичем 21 жовтня ц. р. в присутності начальства и високоповажних осіб міста и маси публіки» (Театр «Ілюзион». 1910, №58, с. 1). Із 1 по 3 грудня 1910 р. у кінотеатрі демонстрували такі фільми: «Місцеві знімки. Види м. Кам'янця», «1-й парад Українського полку на Соборній площі», «Закладка будівлі в губернській земській лікарні в Кам'янець-Подільську», «Парад гарнізону 21 жовтня 1910 р.» (Театр «Ілюзион». 1910, №65, с. 1; Театр «Ілюзион». 1910, №67, с. 1).

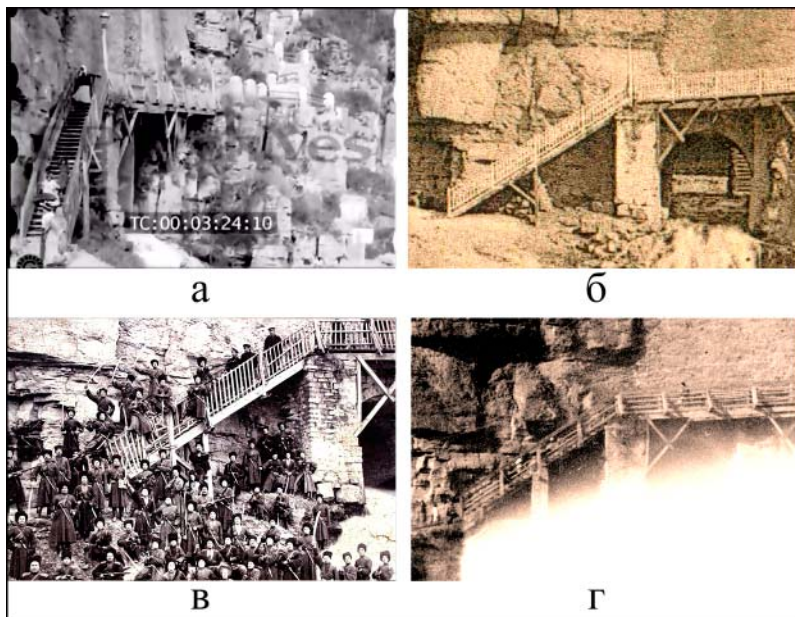
1 листопада 1911 р. «Подільнин» видрукував повідомлення, що власник кінотеатру «Ілюзион» Ш. Зінковський придбав у фотографа С. Гіллера документальні кінострічки «Польоти Уточкіна з пасажирями в Кам'янець-Подільському» і «Свято I-го лінійного генерала Вельямінова полку», що надіслані для виготовлення у лабораторію «Бр. Пате» і невдовзі будуть демонструватися під час сеансів (Театр «Ілюзион». 1911, №320, с. 1). Невдовзі газета інформувала, що останній фільм, відзнятий біля Собору св. О. Невського, буде представлений публіці 28 листопада, а згодом до 5 грудня 1911 р. мали демонструвати фільм «Польоти Уточкіна з пасажирями в Кам'янець-Подільському» (Театр «Ілюзион». 1911, №336, с. 3). На жаль, подальша доля цих документальних кінострічок невідома, вони вважаються втраченими.

Ймовірно, від фільмів, у яких закінчувався прокатний стан, місцеві кінотеатри позбувались або продавали третім особам. У 1911 р. у місті на квартирі органіста костелу С. Шаркевича функціонував нелегальний кінотеатр «Кінематограф Мініатюр» і навіть випускали афішу кіносеансів. Власнику цього закладу фільми передав колишній працівник кінотеатру «Біоскоп» Б. Бронштейн, який викупував їх як непридатні для використання («Местная хроника. Тайный кинематограф», с. 3).

У серпні 2009 р. на інтернет-платформі YouTube користувачем Pathe1939 було розміщено відео «Kamieniec Podolski – 1920», на якому зображено кінохроніку з видами міста й зазначено, що фільм походив із серії «Географія Європи 1920 р.». Використовуючи інформацію газети «Подільнин» за 1911 р. про надсилання С. Гіллером відзнятих кінострічок для обробки й монтажу на фірму «Бр. Пате» в Ліон, ми здійснили пошуки в архіві цієї компанії. Було виявлено кінострічку «Kamenez-Podolsk» (без зазначення авторства) довжиною у 74 м (3 хв і 56 с), що надійшла на зберігання у 1915 р., і провели її джерелознавчий аналіз на підставі зображення будинків та об'єктів, що потра-

пили в кадр. На 3 хв 24 с фільму увагу привертає дерев'яний місток над шлюзом Замкового мосту (мал. 1 а).

Цей інфраструктурний об'єкт неодноразово привертав увагу місцевих фотографів, що дозволяє виконати докладний порівняльний аналіз його зображення на кадрах кінохроніки й фотографіях і поштівках для їх датування. Зважаючи на те, що дерев'яні конструкції часто зазнавали змін внаслідок руйнування та ремонтів, можна максимально точно датувати кожну світлинку. На кадрах кінофільму цей перехід мав ряд пошкоджень: 1) похилені на один бік ліхтарі; 2) деформовані дерев'яні конструкції, зокрема секції огорожі мали різну висоту, були скріплені між собою поперечними дошками подекуди значно більшої товщини ніж інші; 3) ліва кам'яна опора шлюзу, на яку лягав дерев'яний перехід, у верхній частині мала незрозумілу конструкцію; 4) на сходинокві клітці встановлено вертикальну підпірну балку, висота якої із зовнішнього боку доходила до верхнього краю парапету огорожі; 5) на секціях огорожі останньої подекуди були відсутні дерев'яні вертикальні прутки, що вказувало на їх пошкодження через амортизацію конструкції.

Мал. 1

Одне з раних фото містка репродуковано на поштівці, виданій магазином Л. Варгафтига (мал. 1 б) не пізніше 1902 р. (Копилов, Паур, 2019, с. 187). Тут ми бачимо дерев'яну конструкцію у гарному стані, два ліхтарі стоять рівно, дерев'яні секції огорожі встановлено на однаковій висоті, ліва кам'яна

опора шлюзу в гарному стані, сходиноква клітка підперта однією балкою в один рівень зі східцями й не виходила за зовнішній бік секцій огорожі, а від цієї балки під кутом вгору відходить поперечна опора, формуючи жорсткість всієї конструкції.

На зображенні цього ж дерев'яного містка на поштовій листівці В. Вінярського, що датується 1912 р. (листівка «Турецький мост. Водопад. Каме-нець-Подольськ», *Приватний архів Паур І.*), секції огорожі над шлюзом розміщені на різній висоті, поперечні дошки, що скріплюють вертикальні пруть секцій огорожі пошкоджені або взагалі відсутні, ліхтарі освітлення мають помітний нахил, ліва кам'яна опора шлюзу зверху має рослинність. Окрім того, сходиноква клітка має ознаки пошкодженя, вертикальні пруть секцій огорожі похилені або відсутні, через що огорожа має дірки. Секцію підпирає вищеописана вертикальна балка і коса підпора, а для більшої міцності ліворуч до конструкції додатково встановлено ще одну вертикальну балку завишки аж до верхнього парапету секцій огорожі.

На світлині Турецького моста 1919 р. (ЦДАВО України, ф. 1871, оп. 1, спр. 7, св. 25-13) замість деформованого дерев'яного містка спостерігаємо зовсім нову конструкцію, зведену, найімовірніше, незадовго до зйомки (*мал. 1 г*). Усі секції огорожі мають інший, відреставрований вигляд, секції між стовпчиками скріплено чотирма поперечними дошками, стовпчики стали товстішими, замінено всю дерев'яну конструкцію містка, ліхтарі освітлення відсутні, а дві підпірні балки сходиноквої клітки замінені на нову кам'яну опору.

Зазначимо, що чітко визначити верхню хронологічну межу зйомки документальної кінострічки дозволяє фотографія 1914 р. (*мал. 1 в*), на якій зображено вояків 2-ї зведеної козачої дивізії на сходиноквій клітці цього дерев'яного містка (б/н (фот. Е. Кодеш), *Приватний архів Бабюка Д.*). Стан цієї конструкції подібний до зображення поштівки 1912 р., але має ще більші ознаки зношеності: ліва кам'яна опора шлюзу у верхній частині не має ознак рослинності, сходиноква клітка має пошкоджені секції огорожі. Доказом того, що дерев'яний місток не ремонтували в роки світової війни є атрибутовані фотографії 1915-1916 рр., на яких спостерігаємо, що майже вся дерев'яна конструкція зруйнована, на ліхтарях відсутні захисні плафони, секції огорожі зруйновані або взагалі відсутні, відсутня частина східців (ЦГАКФФД, п. 55, 1916, сн. 64).

Порівняльний аналіз зовнішнього вигляду містка над шлюзом Турецького мосту дозволяє стверджувати, що зйомка документальної кінострічки з видами Кам'янця-Подільського була проведена в проміжок часу від 1909 до 1913 рр. Також встановлено, що в 1910 р. кам'янецький фотограф С. Гіллер провів зйомки документального кінофільму «Місцеві знімки. Види м. Кам'янця», що тоді ж демонстрували в кінотеатрі «Ілюзіон» (власник Ш. Зіньковський). Отже, можемо стверджувати, що автором документальної стрічки, оприлюдненої на каналі YouTube, є фотограф Сруль Гіллер, який відзняв її у 1910 р. Понад століття стрічку вважали втраченою.

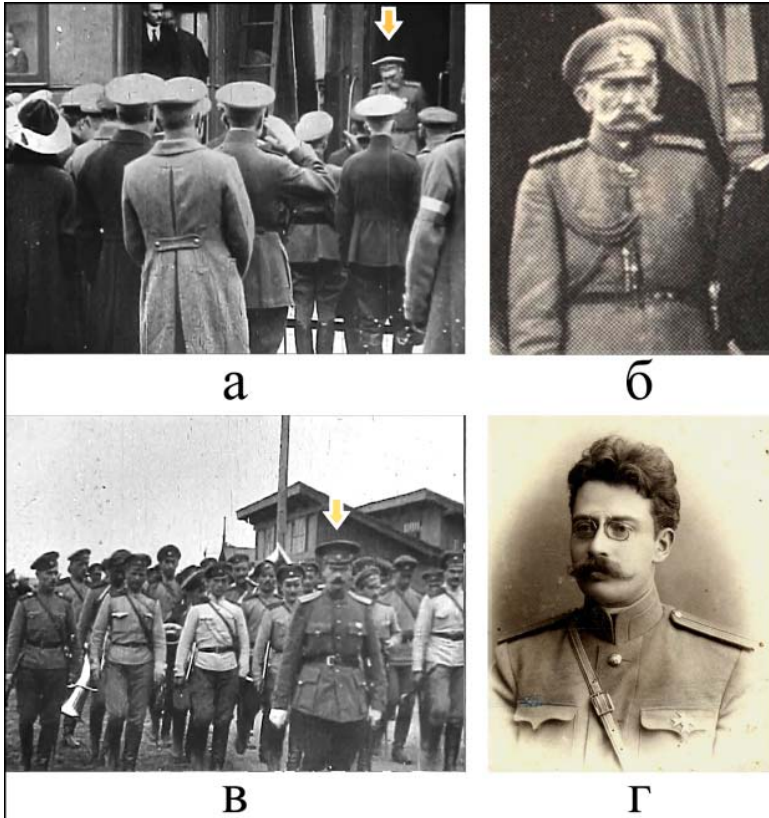
У 1914 р. були відзняті кадри австрійської кінохроніки, серед яких є види Кам'янця-Подільського, що невдовзі глядачі побачили в австрійському кінощоденнику «Eiko-Woche» (Eiko-Woche, 1915, №65424. Part 1.). Перша частина кінофільму триває 10 хв, 22 с, а 2 хв, 34 с з них демонструє зображення Кам'янця-Подільського під час його окупації австро-угорськими військами упродовж 4-7 серпня 1914 р. На початку війни австрійські війська перетнули кордон і просувалися вглиб території Російської імперії. Наблизившись до Кам'янця-Подільського, вони вели обстріл міста аж допоки в Старому місті на будівлі Ратуші не замайорів білий прапор. Коли ж вояки кам'янецького гарнізону порушили перемир'я, австрійці упродовж трьох годин випустили по місту 200 снарядів, що змусило гарнізон капітулювати (Возвращенная контрибуция, с. 2–3).

Кадри австрійської кінохроніки зафіксували вулиці та площі міста, пошкоджені внаслідок обстрілів будинків, городян, мешканців передмість та ін. Зазначений уривок кінохроніки супроводжується інтертитрами «Російське прикордонне місто Кам'янець-Подільський, що було обстріляне австрійською артилерією». Очевидно, що пропагандистська кінострічка була відзнята в проміжок часу з 4 до 7 серпня 1914 р., а зйомку проводив військовий оператор. Кінохроніка містить важливу візуальну інформацію про буремні роки світової війни, зокрема повсякдення мешканців Кам'янці-Подільського.

Також нами було виявлено ще одну документальну кінострічку, на кадрах якої зафіксовано важливі історичні події Національної революції 1917-1921 рр., що відбувалися в Кам'янці-Подільському, хоча в інтертитрах до фільму вказується місто Київ. Цей документальний фільм був виготовлений у 1928 р. і мав назву «Документи епохи», а в його архівному описі вказано, що: «хроніка в фільмі пропущена крізь сито ідеологізованих інтертитрів, які десь коригують, десь фальсифікують історичні події». Створюючи фільм, автор-монтажер Л. Могилевський використав майже 40 тис. метрів кінохроніки подій революції 1917-1921 рр. із фондів Всеукраїнського фотокіноуправління, а також кінофільми з приватних зібрань та різних установ. Сцени кам'янецьких подій супроводжуються інтертитрами: «Коли зникли німецькі багнети з України – пан гетьман перейшов на бік Антанти орієнтуючись на «єдину, неділиму Росію»», «Перша ластівка монархічного гнізда – Грабармії Денікіна й Краснова...», «Які гості, така й шана». За задумом автора, включені у фільм сцени мали ілюструвати київські події 1918 р. доби Гетьманату.

Проведений джерелознавчий аналіз дозволив визначити, що в 5 сценах фільму «Документи епохи» (разом 32 с) відображено події, пов'язані з урочистим відкриттям Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету 22 жовтня 1918 р. Можемо чітко ідентифікувати локацію зйомки та більшість осіб, зображених на кіноплівці. Перші три сцени відображають події на залізничному вокзалі Кам'янця-Подільського: на першій – делегація осіб зустрічає щойно прибулий поїзд; на другій – зустрічаючі вітають військового, який виходить із вагону; на третій – військовий капельмейстер пероном вокзалу веде військовий оркестр. Нам також вдалося ідентифікувати кількох

ключових осіб із цих сцен. Насамперед, це генеральний хорунжий Власного Штабу гетьмана всієї України 61-річний Євген Лібов (мал. 2, а), якого урочисто зустрічають на пероні залізничного вокзалу. Очевидець цих урочистостей В. Приходько згадував: «Я придивився до генерала: було враження, що він вийшов на пенсію ще десь за часів Цариці Катерини. Був старий, „аж пісок з нього сипався“, але мав обличчя українське, запорізькі сиві вуса і, коли не помиляюсь, виступав в українській гетьманській уніформі. Пригадую, що од нього справді повіяло якоюсь козацькою старовиною» (Приходько, 2012, с. 81). Особу шанованого гостя підтверджує зображення Є. Лібова на світліні із фондів ЦДАВО (ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 2, арк. 3), на якій серед інших осіб поряд із гетьманом П. Скоропадським під номером 10 був позначений Є. Лібов у мундирі генерального хорунжого Української Держави (мал. 2 б), аналогічному до того, який ми бачимо у виявленій нами кінохроніці.

Мал. 2

Офіцером, який проводив пероном вокзалу військовий оркестр, був Зденек Комінек (мал. 2, в) – військовий капельмейстер 47-го піхотного Українського полку. Над лівою нагрудною кишенею кітелю його мундира є полковий знак 47-го піхотного полку, що схожий на білий мальтійський хрест. Зображення цього офіцера ідентичне портретній фотографії З. Комінека (мал. 2 г). Зауважимо, що З. Комінек внаслідок демобілізації його полку був офіційно звільнений з військової служби 12 березня 1918 р. (Кузів, 2019, с. 83), але, ймовірно, йому, як досвідченому диригенту, було доручено командування військовим оркестром. На кадрах кінострічки помітно, що на кашкеті З. Комінека є кругла кокарда з тризубом Української Держави, що вкотре підтверджує зустріч гетьманського поїзда на залізничному вокзалі Кам'янця-Подільського. Імовірно, факт служби в українському війську З. Комінек згодом приховав у своїй біографії, але кадри кінохроніки відкривають нам цю маловідому сторінку його життя.

Наступна сцена кінострічки зафіксувала урочисту ходу вулицями міста, яку очолювали діти та підлітки. Один із старших хлопців несе запрестольний хрест, за ним ідуть паламарі з хрестами, іконами та хоругвами в руках. Більшість з них одягнені в стихарі, деякі вбрані в гімназійну форму, останні два хлопці мають вбрання протодияконів, завершує ходу священник. Очевидно, дана сцена демонструє церковну ходу вулицями міста в напрямку будинку університету. Серед інших вирізняється особа в білому кітелі, яка керує рухом паламарів. У програмі свята урочистого відкриття університету в Кам'янці-Подільському було передбачено службу Божу в усіх церквах міста, після якої урочиста процесія духовенства всіх церков міста мала вирушити до університету з 11:30 до 12 год ранку (Програма свята урочистого відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету 22 жовтня 1918 року, 1918, с. 1).

Фінальна сцена кінохроніки зафіксувала вихід делегації на чолі з генеральним хорунжим Власного Штабу гетьмана всієї України Є. Лібовим з головного входу будівлі університету та їх шиккування для фотографування (мал. 3 а). Фотографічне зображення цієї сцени відоме за публікаціями (мал. 3 б). Серед інших осіб на кадрах кінохроніки можемо ідентифікувати таких учасників: Іван Кобза (третій зліва) – громадський діяч, у 1920 р. під час перебування Директорії УНР у Кам'янці-Подільському був обраний міським головою; Олександр Сахно-Устимович – старший ад'ютант гетьмана П. Скоропадського, що вдягнений у кубанський однострій і білу каракулеву шапку; у розстібнутій шинелі в центрі – Євген Лібов; Сергій Кисельов (крайній з правого боку) – Подільський губернiальний староста. Стіна будинку, перед яким стоять згадані учасники урочистого зібрання має характерну архітектурну оздобу, в якій вгадуємо корпус університету. На фотографію з правого боку від дверей потрапила поштова скринька, що зафіксована на інших фотографічних зображеннях того ж дня (Відкриття Кам'янецького університету. Мирові посередники і волосні старшини коло будинку університету, *НВІМУ*, 1918 р., інв. н.: 1973).

Мал. 3

Припускаємо, що автором вказаного нами документального фільму був кам'янецький фотограф Сруль Гіллер, який ще в 1910 р. отримав дозвіл на заняття фотографією та кінематографічною діяльністю. Зауважимо, що крім професійних якостей, він мав довіру української влади, зокрема у травні 1917 р. йому було доручено доставити листи керівництва південно-західного обласного комітету «Агитюз» із Києва до виконавчого комітету південно-західного фронту в Кам'янець-Подільський (РГИА, ф. 2067, оп. 3, спр. 38, арк. 112). Крім того, у 1920 р. С. Гіллер був фотографом при контр-розвідці тилу армії УНР, на що вказує його службове посвідчення, датоване 7 жовтня 1920 р. (ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 84, арк. 41). Документ містить портретну фотографію С. Гіллера, завдяки чому нам відома його зовнішність (мал. 3 г). На першій секунді п'ятої сцени кінохроніки бачимо фотографа, який стоїть спиною вперед перед гостями університету й показує їм, де слід шикуватися для фотографування (мал. 3 в). Нам не видно обличчя цієї людини, але специфічне хвилясте волосся на його голові нагадує зачіску С. Гіллера, який саме 22 жовтня 1918 р. фіксував на фотокамеру всі пам'ятні й знакові події того дня. Нам вдалося знайти також посвідчення на ім'я молодшого брата Сруля Гіллера – Абрама, датоване травнем 1912 р., із дозволом займатися фотографією (РГИА, ф. 776, оп. 23, спр. 10, арк. 48). Отже, 22 жовтня 1918 р. старший і молодший брати Гіллери, імовірно, працювати разом; у момент, коли С. Гіллер виконував більш складну технічну роботу під час фотографування, його молодший брат

міг фіксувати ці ж події на кінокамеру. Згодом Сруль Гіллер змонтував сцени кінострічки, фрагменти якої ми описали.

Висновки. Статус Кам'янця-Подільського як адміністративного центру Подільської губернії, що знаходився на російсько-австрійському порубіжжі дозволяв впроваджувати в місті найсучасніші технічні відкриття й пристрої, що також було характерним для Києва й Одеси. Створена і запатентована в 1895 р. у Франції технологія кінематографа в 1896 р. була продемонстрована в Одесі, а в 1897 р. завдяки ініціативі та зусиллям фотографа М. Грейма з'явилася у Кам'янці-Подільському. На жаль, перший відзнятий ним фільм вважають на сьогодні втраченим. Більш плідною була діяльність його молодшого колеги С. Гіллера, який напередодні світової війни відзняв у Кам'янці-Подільському та його околицях десяток документальних фільмів, що демонстрували в кінотеатрах міста. У роки Першої світової війни в місті були відзняті документальні кадри австрійськими військовими операторами, також на кінематографічному полі продовжили працювати брати Сруль і Абрам Гіллери. Важливе значення мають відзняті С. Гіллером документальні кадри, присвячені подіям урочистого відкриття 22 жовтня 1918 р. Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету.

Список використаних джерел і літератури:

- Вишне夫斯基, В.** (1996). *Документальные фильмы дореволюционной России 1907-1916*. Москва: Музей кино, 67–116.
- Возвращенная контрибуция. (1914). *Жизнь Волыни*, 21 августа, 2.
- Госейко, Л.** (2005). *Історія українського кінематографа 1896-1995*. Київ: KINO-КОЛО, 7–13.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ).
- «Иллюзион». (1911). *Подольнин*, № 336, 3.
- К 80-летию изобретения кинематографа. (1975). *Техника кино и телевидения*, (12), 64.
- Киевская сельско-хозяйственная и промышленная выставка 1897 года и ее участники*. Литературно-художественное издание С.В. Кульженко и Б.К. Струнского. (1898). Киев: Типография С.В. Кульженко, 35, 78, 56, 5 л. ил.
- Копилов, С. & Паур, І.** (2019). *Кам'янець-Подільський на поштових листівках кінця ХІХ – початку ХХ ст.: історико-іконографічне дослідження*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 204 с.
- Кузів, М. В.** (2019). *Музично-просвітницька діяльність Зденека Комінека у культурному житті Кам'яниччини першої половини ХХ ст.* (дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 – теорія та історія культури (мистецтвознавство)). Івано-Франківськ, 210 с.
- Местная хроника. Тайный кинематограф. (1911). *Подольнин*, 203 (1 червня), 3.
- Міняйло, В.** (2000). *Кінотеатр імені Войкова*: машинопис. Кам'янець-Подільський, 85 с.
- Національний військовий-історичний музей України (НВІМУ).
- Нові старі кадри про Кам'янець. (2020). *Подольнин*. 30 жовтня. URL: <https://podolyanin.com.ua/culture/47955/> (дата звернення: 17.08.2024).

Приватний архів Паур І. (м. Кам'янець-Подільський).

Приватний архів Бабюка Д. (м. Кам'янець-Подільський).

Приходько, В. К. (2012). *З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі* / Упорядник та автор передмови В. Р. Адамський. Хмельницький: ПП Заколадний М. І., 103 с.

Програма свята урочистого відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету 22 жовтня 1918 року. (1918). *Свято Поділля*. 22 жовтня, 1.

Российский государственный исторический архив (РГИА).

Театръ «Иллюзион». (1910). *Подольнин*, 65, 1.

Театръ «Иллюзион». (1910). *Подольнин*, 67, 1.

Театръ «Иллюзион». (1910). *Подольнин*, 58, 1.

Театръ «Иллюзион». (1911). *Подольнин*, 320, 1.

Театръ «Иллюзион». (1911). *Подольнин*, 348, 1.

Центральный государственный архив кинофотофонодокументов (Санкт-Петербург) (ЦГАКФФД).

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України).

Eiko-Woche. (1915). Сюжет №65424. Ч. 1. URL: <https://www.net-film.ru/film-65424> (дата звернення: 10.08.2024).

Kamenez-Podolsk. (1915). *Gaumont Pathé Archives*. Série enseignement, Document: 1500GS 04921.

Kamieniec Podolski – 1920. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/aRFChalK8Sk?si=jMPoUVxiaRIslInY> (дата звернення: 15.08.2024).

Le cinématographe de mm. Auguste et Louis Lumière. (1895). *Revue générale des sciences pures et appliquées*. 6 année, 14, 633–636.

References:

Vishnevskii, V. (1996). *Dokumentalnie filmi dorevolutsionnoi Rossii 1907-1916* [Documentary films of pre-revolutionary Russia 1907-1916]. Moskva: Muzei kino, 67–116. [in Russian].

Vozvrashchyonnaya kontributsiya [Returned indemnity]. (1914). *Zhizn Volini*, 21 avgusta, 2–3. [in Russian].

Hoseiko, L. (2005). *Istoriia ukrainskoho kinematohrafa 1896-1995* [History of Ukrainian cinema 1896-1995]. Kyiv: KINO-KOLO, 7–13. [in Ukrainian].

Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi]. [in Ukrainian]. «Illyuzion». [“Illusion”]. (1911). *Podolyani*, №336, 3. [in Russian].

K 80-letiyu izobreteniya kinematografa [To the 80th anniversary of the invention of the cinematograph]. (1975). *Tekhnika kino i televideniya*, (12), 64. [in Russian].

Kievskaya sel'sko-hozyajstvennaya i promyshlennaya vystavka 1897 goda i ee uchastniki [Kyiv Agricultural and Industrial Exhibition of 1897 and its participants]. Literaturno-hudozhestvennoe izdanie S. V. Kulzhenko i B. K. Strunskogo. (1898). Kiev: Tipografiya S. V. Kulzhenko, 1898. 35, 78, 56 s., 5 l. il. [in Russian].

Kopylov, S. & Paur, I. (2019). *Kamianets-Podilskyi na poshtovykh lystivkakh kintsia XIX – pochatku XX st.: istoryko-ikonohrafichne doslidzhennia* [Kamianets-Podilskyi on postcards of the late 19th and early 20th centuries: historical and iconographic research]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 204 s. [in Ukrainian].

Kuziv, M. V. (2019). *Muzychno-prosvitnytska diialnist Zdeneka Komineka u kultur-nomu zhytti Kamianechchyny pershoi polovyny XX st.* [Musical and educational activities of Zdenek Kominek in the cultural life of Kamianechchyna in the first half of the XX century]: (Candidate's thesis). Ivano-Frankivsk, 210 s. [in Ukrainian].

Mestnaya khronika. Tainii kinematograf [Local chronicle. Secret cinematographer]. (1911). *Podolyanin*, 203 (1 chervnya), 3. [in Russian].

Miniailo, V. (2000). *Kinoteatr imeni Voikova* [Cinema named after Voikov]: mashynopys. Kamianets-Podilskyi, 85 s. [in Ukrainian].

Natsionalnyi viiskovyi-istorychnyi muzei Ukrainy [National Military Historical Museum of Ukraine]. [in Ukrainian].

Novi stari kadry pro Kamianets [New and old footage of Kamianets]. (2020). *Podolyanyn*. 30 zhovtnia. Retrieved from <https://podolyanin.com.ua/culture/47955/> [in Ukrainian].

Pryvatnyi arkhiv Paur I. [Private archive of Paur I.]. (m. Kamianets-Podilskyi).

Pryvatnyi arkhiv Babiuka D. [Private archive of D. Babyuk]. (m. Kamianets-Podilskyi).

Prykhodko, V. K. (2012). *Z istorii povstannia ukrainskoho universytetu v Kamiantsi na Podilli* [From the history of the uprising of the Ukrainian University in Kamiantsi on Podil] / Uporiadnyk ta avtor premdmovy V. R. Adamskyi. Khmelnytskyi: PP Zakolodnyi M. I., 103 s. [in Ukrainian].

Prohrama sviata urochystoho vidkryttia Kamianets-Podilskoho Derzhavnoho Ukrain-skoho Universytetu 22 zhovtnia 1918 roku [Programs of the opening ceremony of the Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University on October 22, 1918.]. (1918), *Sviato Podillia*. 22 zhovtnya, 1. [in Ukrainian].

Rossiiskii gosudarstvennii istoricheskii arkhiv [Russian State Historical Archive].

Teatr «Illyuzion» [Theater "Illusion"]. (1910). *Podolyanin*, 65, 1. [in Russian].

Teatr «Illyuzion» [Theater "Illusion"]. (1910). *Podolyanin*, 67, 1. [in Russian].

Teatr «Illyuzion» [Theater "Illusion"]. (1910). *Podolyanin*, 58, 1. [in Russian].

Teatr «Illyuzion» [Theater "Illusion"]. (1911). *Podolyanin*, 320, 1. [in Russian].

Teatr «Illyuzion» [Theater "Illusion"]. (1911). *Podolyanin*, 348, 1. [in Russian].

Tsentralnii gosudarstvennii arkhiv kinofotofonodokumentov (Sankt-Peterburg). [Central state archive of film, photo and phonodocuments].

Tsentral'nyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnya Ukrainy [The Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine].

Eiko-Woche. (1915). Plot №65424. P. 1. Retrieved from <https://www.net-film.ru/film-65424> [in German].

Kamenez-Podolsk. (1915). *Gaumont Pathé Archives*. Série enseignement, Document: 1500GS 04921. [in Polish].

Kamieniec Podolski – 1920. *YouTube*. Retrieved from <https://youtu.be/aRFChaLk8Sk?si=jMPoUVxiaRIsi1nY> [in Polish].

Le cinématographe de mm. Auguste et Louis Lumière. (1895). *Revue générale des sciences pures et appliquées*. 6 année, 14. 633–636. [in French].

Отримано: 30.08.2024